

Fagfelleurdert/ Peer reviewed article

Å gå på tilrettelagte stier: Hvordan opplever aktive turgåere tilrettelegging for friluftsliv?

Odd Lennart Vikene og Jostein Rønning Sanderud

Høgskulen på Vestlandet (HVL) - Institutt for idrett, kosthald og naturfag

Sammendrag

Turgåing i natur er en utbredt aktivitet i Norge. Det er både en politisk og en kulturell forståelse for at det å tilrettelegge stier på ulike måter er et gode for å motivere «alle» til å drive friluftsliv. I denne studien har vi intervjuet 22 aktive turgåere på Nord-Vestlandet om hvordan de opplever tilrettelegging som skilting og trapper som støtte for turgåing i natur. Analysen lener seg på Braun, Clarke og Weates (2016) tematiske analyse, og datamaterialet blir diskutert i lys av et teoretisk rammeverk der Ingolds (2011) begrep «linjer» og Gibsons (2014) begrep «affordances» står sentralt. De fleste turgåerne i undersøkelsen er positive til noe tilrettelegging for at andre skal komme seg på tur, men mange er kritiske til overdreven tilrettelegging fordi endringene bryter med deres preferanser og med hva som gir dem gode naturopplevelser. Det er motstridene synspunkter mellom turgåernes ønsker om å tilrettelegge for andre og deres egne behov, som heller mot at naturen bør forbli slik den er for å tilby glede og utfordringer.

Nøkkelord: Stier, tilrettelegging, turgåing, friluftsliv, vandring

Engelsk tittel

Hiking on facilitated trails: How do active outdoor recreationists experience facilitated trails during outdoor recreation?

Abstract

Many people enjoy hiking in nature in Norway. There is both a political and cultural understanding that the provision of facilitated trails is beneficial for motivating “everyone” to engage in outdoor activities. In this study, we interviewed 22 active hikers in the North-west of southern Norway about their experiences of such assistance, in terms of signage and steps, that facilitate hiking in nature. The analysis draws on Braun, Clarke, and Weate’s (2016) thematic analysis. The data is discussed against a theoretical framework that consists of Ingold’s (2011) concept of “lines” and Gibson’s (2014) concept of “affordances”. Most hikers were positive about some degree of assistance because they believed this may enable others to experience hiking. However, several hikers in this study are critical of excessive facilitation because the changes disrupt their preferences and what they perceive as being comfortable. There are conflicting views between the provision of assistance for others and the active hikers’ own needs, leaning towards the idea that nature should remain as it is to offer challenges and enjoyment.

Keywords: Trails, facilitation for outdoor recreation, hiking

Introduksjon

Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at gåturer i nærområdet og fotturer i fjellet/skogen er den mest utbredte friluftaktiviteten i Norge (SSB, 2021). En undersøkelse av Selvaag et al. (2021) viser også at nordmenn går på tur som aldri før, og at turgåingen økte under covid-19-pandemien. Ordtakene «ut på tur, aldri sur» og «det finnes ikke dårlig vær, bare dårlige klær» brukes i dag blant mange i Norge. Slike ordtak er et uttrykk for at friluftsliv og aktiviteter i natur er svært viktige for mange, og friluftsliv assosieres ofte med glede og overskudd (Gurholt, 2014). Bildet er imidlertid ikke entydig. For eksempel viser Broch (2018) at en blandet gruppe ungdommer med ulik etnisitet har et ambivalent forhold til friluftsliv.

Tidligere har det vært liten grad av fysisk tilrettelegging for friluftsliv i Norge, men nå går utviklingen i retning av mer tilrettelegging som bruk av klopper, broer, trapper, merking og skilting av stier (Viken et al., 2020). Flere lag og organisasjoner har lenge jobbet for å tilrettelegge naturområder slik at det skal bli lettere for flere å gå på tur. Den Norske Turistforening (DNT) ble stiftet i 1868 som en av landets første friluftslivsorganisasjoner og er i dag en ledende og toneangivende friluftslivsorganisasjon med et omfattende sti- og hyttenettverk. Stortingsmeldingen *Friluftsliv — Natur som kilde til helse og livskvalitet* formidler et politisk mål om at alle skal kunne utøve friluftsliv i hverdagen (Meld. St. 18 (2015-2016)). Stortinget har også uttrykt et ønske om at flere skal delta i friluftsliv, ved hjelp av tilrettelegging og opplæring. Politiske ambisjoner i kombinasjon med frivillige organisasjoners rekrutteringsstrategier har bidratt til at flere turstier har blitt mer tilrettelagt. For eksempel inngår friluftsliv i arealplanlegging og utbyggingsplaner som reguleres etter plan- og bygningsloven (Miljødirektoratet, 2023). Det er også blitt utarbeidet en offentlig veileder for tilrettelegging av turveier, løyper og stier (Kultur- og kirkedepartementet, 2008; Miljødirektoratet, 2019), og i den senere tid har Den Norske Turistforening, Innovasjon Norge og Friluftsrådenes Landsforbund sammen utviklet felles retningslinjer for skilting og merking av trygge ferdselsårer for friluftsliv (DNT et al., 2019).

Tilretteleggingen kan ved første øyekast virke vellykket fordi det kanskje eksisterer en kollektiv oppfatning om at tilrettelegging er et gode. Da Vistad et al. (2018) undersøkte effekten av å merke og skilte eksisterende stier og turruter, fant de at stiene ble tatt mer i bruk, spesielt av nye og mer uerfarne turgåere. Ifølge undersøkelsen førte god merking og skilting også til større trivsel og en sterkere trygghetsfølelse blant mange turgåere. Vi vet imidlertid ikke hvordan bruken vil utvikle seg over tid. I dag vet vi noe om omfanget av turgåing, men mindre om kvaliteten på opplevelsen ved tilrettede stier. *Handlingsplan for friluftsliv* tar utgangspunkt i at det er viktig å legge til rette for friluftsliv, og at «graden av tilrettelegging vil kunne påvirke opplevelseskvalitetene» (Klima- og miljødepartementet, 2018).

I denne sammenhengen kan det være på sin plass å reflektere litt rundt hva en sti er og kan være. La oss begynne med å sitere Ekelund (2018, s. 30): «Stien er det minst tenkelige naturinngrep. Den hører til der, som en naturlig del av landskapet. Stien er alltid liten, det er derfor den er en sti. Hvis den vokser og blir større, er den ikke lenger en sti, men noe annet». Bischoff (2015) skriver om utvikling og opplevelser av å gå på ulike stier. Fra gammelt av ble en sti etablert av beitedyr og, etter hvert, av mennesker. Disse stiene var smale og buktet seg gjerne naturlig gjennom terrenget. Etter hvert som det har blitt mer menneskelig aktivitet, er mange stier blitt mer tilrettede med grus, klopper, trapper og bedre merking. Å gå på en slik sti gir en annen opplevelse, men som nevnt er det mange som ser på god merking som en trygghetsfaktor. Bischoff (2015) sier at stien blir en autoritet som det er vanskelig å bryte ut av. Vi kan hevde at færre og færre vandrer på måfå i terrenget (Vistad, 2021), og mange er kanskje blitt avhengige av en noe tilrettelagt sti. Gundersen et al. (2021) dokumenterer at stadig flere som går på tur i Norge, følger merkede stier og installasjoner som skal lette tilgangen til naturopplevelser. Internasjonalt ser vi også at mange ønsker en mer aktiv tilrettelegging av turstier for at flere skal få tilgang til fysisk aktivitet i naturen (Chaney & Stones, 2019), og for at man aktivt skal kunne styre brukerne og oppnå en bærekraftig turisme (Ólafsdóttir et al., 2018).

Det å ha omtanke for naturen og tilrettelegge stier er imidlertid verken verdinøytralt eller uproblematisk. Vistad (2021) reflekterer over om «det beste er det godes fiende», forstått som at en god intensjon med å tilrettelegge stier for at flere skal kunne bedrive friluftsliv, kan svekke andres opplevelser når de bedriver friluftsliv. Derfor kan

vi spørre om forsøk på å lage gode stier kan gjøre friluftslivet mindre godt. Når stien blir et virkemiddel for å nå samfunns mål som naturvern eller folkehelse, eller når visse prioriterte stifunksjoner trumfer individuelle opplevelser, kan stien få en annen betydning for den enkelte turgåer. Få studier har undersøkt hvordan tilrettelegging av stier i naturen er med på å forme turopplevelsen for aktive turgåere. I denne artikkelen undersøker vi følgende problemstilling: Hvordan opplever aktive turgåere på Nord-Vestlandet i Norge tilrettelegging av turstier? Begrepene *erfaringer* og *opplevelser* er tett knyttet til hverandre og vanskelige å skille. Verbet *erfare*, og substantivet *erfaring* viser til hvordan mennesker formes og utvikles i relasjon med verden. Dermed viser begrepet erfaring til de kunnskaper og ferdigheter som en bare kan leve seg til. Naturerfaringer og opplevelser er dialektiske begreper som gir ulik innsikt i forhold mellom mennesker og natur. I dette perspektivet oppfattes opplevelser som en avgrenset form for erfaring hvor naturerfaringer gir estetiske og sublim opplevelser i øyeblikkene (Gurholt, 2010). Et annet begrep i relasjon til opplevelser og erfaring er persepsjon, som viser til vår oppfattelse og tolkning av sanseintrykk.

Mennesker og landskap i relasjonelt samspill

Det teoretiske rammeverket tar utgangspunkt i sosialantropologen Tim Ingolds (2011) forståelse av hvordan mennesker utvikler ferdigheter, kunnskap og tilhørighet i et gjensidig forhold med de fysiske, sosiale og kulturelle omgivelsene. Rammeverket består også av økopsykologen James Gibsons (2014) perspektiv på «affordances». Ingold (2011) argumenterer på den ene siden for at mennesker utvikler (seg) og skaper ut fra sin tidligere relasjon med omgivelsene. Menneskers oppfattelse av og relasjon til omgivelsene påvirkes i tillegg av vær, årstider og sosiokulturelle forhold. Når mennesker beveger seg gjennom landskapet «på tur», er erfaringene med landskapet som helhet med på å forme turgåerne. På den andre siden sier Ingold at omgivelsene påvirkes fysisk av menneskelig aktiviteter. For eksempel så slites gress og lav vekk på steder der mennesker går tur, og vi får det mange omtaler som en «sti». Han hevder altså at mennesker og omgivelsene påvirker og blir påvirket av hverandre gjensidig, og kontinuerlig utvikles i relasjon til hverandre.

Stier blir, om vi følger Ingolds (2011) terminologi, linjer i landskapet. Linjene er en fysisk manifestasjon av turgåernes bevegelser. Turgåerne formes også av bevegelsene og opplevelsene de har gjort seg langs linjen. I denne studien ønsker vi å forstå hvordan aktive turgåere opplever tilrettelegging, altså linjer som stammer fra andre menneskers konstruksjoner, det vil si justering av stier, merking og skilting. I denne sammenhengen forstås tilrettelegging som tilretteleggeres måter å forme linjene turgåerne går langs.

For å se sammenhenger mellom menneskers persepsjon og handling ved besøk av et sted trekker vi inn økopsykologen James Gibson (2014). Persepsjon er menneskers oppfattelse og tolkning av sanseintrykkene, og påvirkes av den enkeltes tidligere kunnskaper og erfaringer. Gibson forklarer hva som skjer mellom mennesker og miljø før en handling finner sted. Han bruker begrepet «affordances» for å forklare at miljøet kan virke inviterende til forskjellige handlinger og bevegelser. En «affordance» er altså en oppfattet invitasjon til for eksempel å gå, løpe, eller klatre. Invitasjonen er knyttet til hvordan turgåere oppfatter og forstår mulighetene til for eksempel å gå, og hvilket bevegelsesmønster de kan bruke, så invitasjonene vil være forskjellige for ulike turgåere.

Fajen et al. (2008) bygger videre på innsikten fra Gibson og skiller mellom «body scaled affordances (BSA)» og «action scaled affordances (ASA)». BSA beskriver hva som oppleves som naturlig ut fra vårt kroppslige system, og er styrt av den enkeltes kroppsdimensjoner. Dette kan illustreres ved det å gå i en trapp. En trapp kan oppleves som god å gå i dersom trinnet er mindre enn eller lik 0,88 ganger en persons leggslengde (Warren, 1984 i Fajen et al., 2008). ASA handler om den enkeltes kroppslige erfaring – som ubevisst gir en tilbakemelding om ens kroppslige forutsetninger, som muskulatur og balanse – og egner seg til å vurdere hva som er mulig i en situasjon, som å hoppe over en bekk eller holde balansen i en situasjon som kan oppleves som risikofyllt. Dersom en trapp ikke er tilpasset turgåerens legghøyde, kan den oppleves som ubehagelig å gå i på grunn av personens anatomi og fysiologiske forhold. Poenget er at mennesker oppfatter bevegelsesmuligheter i relasjon til sin egen kropp og til sine tidligere erfaringer med å bruke kroppen. Hoad (2015) utdyper Gibsons perspektiver ved å forklare hvordan den enkelte turgåer agerer på de fysiske og sosiale omgivelsene, men understreker samtidig betydningen av kulturelle «affordances» og den enkeltes stedstilknytning.

Selv om kroppen bygger seg opp vaner, vet vi at landskapet er i stadig utvikling og endring. Oppfattelsen av hva som er natur, og hvilken verdi natur kan ha, forandres i tillegg kontinuerlig av dannelsesagenter, for eksempel frivillige organisasjoner som arbeider i fjellet og marka. Det var først og fremst borgerskapets innflytelse igjennom frivillige organisasjoner, inspirert av romantiske strømninger, som gjorde at fortellingen om naturen som noe vilt, vakkert og tiltrekkelig, vokste frem i Norge (Mytting, 2021; Slagstad, 2018). Med bakgrunn i dette vil oppfattelser av hva som er natur og «gode» stier, hvilken verdi det har, og hvilke naturopplevelser som kan vokse frem, stadig forandres i forskjellige landskap, i ulike sosiokulturelle kontekster og i lys av turgåeres tidligere erfaringer og opplevelser.

Metode

Denne studien bygger på 22 individuelle, semistrukturerte intervjuer (Kvale & Brinkmann, 2012). Utvalget bestod av 4 menn og 18 kvinner fra 18 til 76 år med en snittalder på 53 år. Informantene var deltakere i den lokale fjelltrimmen og brukte registreringsappen Geogeg. I appen var turgåerne blant de øverst rangerte ut fra sine samlede poeng. Dette betyr at informantene er særlig aktive turgåere. Informantene ble rekruttert fra fem mindre steder på Nord-Vestlandet, og utvalget er representert med ulike topografiske miljøer fra kyst og til fjordlandskap med høye fjell. Informantene er anonymiserte og vil videre bli omtalt med fiktive navn.

De semistrukturerte intervjuene ble gjennomført av flere forskere høsten 2022. Temaene i intervjuguiden som er relevante for denne artikkelen dreide seg primært om informantenes forhold til lokale turer og lokal natur. Sentrale spørsmål var blant annet hvilke tanker de hadde om tilrettelegging og bruk av teknologi (apper, skilting, trapper) som støtte til turgåing i natur, og hvilke tanker de hadde om fremtiden og tilrettelegging i naturen. Intervjuene ble tatt opp med digital lydopptaker og varte mellom 25 og 55 minutter. Intervjuene inngår i en omfattende studie om turgåing, som også har resultert i andre publikasjoner (se Vikene et al., 2023). Informantene har ulike dialekter, men i det publiserte materialet er sitater gjengitt på bokmål.

Etter at intervjuene var transkribert, ble utsagnene om temaene fremtid og bærekraft analysert. Vi gjorde en tematisk analyse inspirert av Braun et al. (2016). Den tematiske analysen er delt inn i seks faser. I fase 1 og 2 gjorde førsteforfatter seg godt kjent med datamaterialet og etablerte empirinære koder for betydelige utsagn i det transkriberte materialet. Det ble identifisert åtte koder, nemlig 1) stien gir trygghet, 2) man blir avhengig av tilrettelegging, 3) snarveiene, 4) stien former og endrer opplevelsen, 5) velger heller en annen tur, 6) motorisk og fysisk utfordring, 7) bra for andre og 8) trenger ikke tilrettelegging selv. I fase 3–5 forsøkte begge forfatterne, med bakgrunn i de valgte teoretiske perspektivene, å etablere temaer for å belyse funnene i materialet. De åtte kodene vi fant i datamaterialet ble delt inn i tre temakategorier, som blir presentert i resultatdelen. I fase 6 skrev vi frem resultatene og diskuterte dem i lys av forskningsspørsmålet og relevant teori.

Alle informantene fikk et skriv med informasjon om prosjektet, konfidensialitet og muligheten for å trekke seg. Prosjektet er meldt inn og vurdert av SIKT, personverntjenesten for forskning i Norge.

Resultater

I det følgende vil vi presentere de tre temakategoriene som kom frem av analysen: i) Tilrettelegging bidrar til trygghet og gode turopplevelser, ii) Tilrettelegging er med på å forme turopplevelsen, og iii) Tilrettelegging bidrar til at flere går på tur. Ved å presentere resultatene under disse tre overskriftene vil vi belyse informantenes tilbakemeldinger på hvordan de opplever tilrettelegging av turstier i naturen.

Tilrettelegging bidrar til trygghet og gode turopplevelser

Mange av informantene foretrakk å gå alene i sitt eget tempo og mente det var positivt at det blir skiltet og merket, slik at turgåere finner frem. Noen typiske kommentarer var: «Det må være veldig bra at folk finner frem, og at en går turer som en har kapasitet til å gå» (Jorunn), og «Dersom det er tilrettelagt på nye steder, kjenner jeg at det er trygt, her er det folk som går» (Rakel). Flere informanter snakker likevel om at det er grenser for hvor mye som bør tilrettelegges. Trude sier: «Det er ikke en menneskerett å stå på en fjelltopp, da.» Og Eva sier: «... at alt skal ikke

være like tilgjengelig for alle.» Fra disse aktive turgåerne finner vi også argumenter som balanserer synet på tilrettelegging:

Jeg liker veldig godt at det er merket, slik at jeg vet jeg kommer trygt frem og tilbake. Men at alt skal bli så mye lettere med å gjøre mer og mer inngrep i naturen, det kan være litt sånn ... okay greide du ikke å gå der, så var det fordi du ikke greide å gå der. (Pia)

Lene har med tiden endret sitt syn på tilrettelegging og sier: «Ja, jeg synes det er veldig positivt at det blir lagt til rette sånn, lage stier og trapper. Jeg vet at til å begynne med tenkte jeg: ja ja, klarer du ikke å gå stien, kan du gå et annet sted.» Flere argumenterer med at noe tilrettelegging med skilting, klopper og trapper bidrar til en finere tur, spesielt der det er vått. Karen sier: «Det er bedre at vi kan gå godt og tørt enn å vasse i myr.» Ola sier: «... så blir det mye finere å gå enn å gå ned i en halv meter dyp gjørmete sti.» Likevel er det enkelte som nevner at de blir noe avhengig av godt merkede stier, og at de blir irritert når det dukker opp nye stier som snarveier i forbindelse med den tilrettelagte stien:

Her i vårt fantastiske stinettverk ser jeg plutselig at det blir dannet sånne snarveier på stiene, og så har jeg tenkt. Herregud! Hvorfor skal en lage snarveier på stiene når en er ute og går en tur? Kan en ikke gå på den vanlige stien? (Hilde)

Tilrettelegging er med på å forme turopplevelsen

Ulike former for tilrettelegging bidrar til å forme opplevelsen av å være på tur. I vår lesing av datamaterialet finner vi i hovedsak to måter tilretteleggingen er med på å forme turopplevelsen på: i) fysisk ved at klopper og steinsettinger bidrar til å gjøre stien tørrere og mindre gjørmete, og ii) estetisk ved at oppmerksomheten og følelsene til turgåerne endres.

Ida sier at en ny sherpatrapp¹ har forandret turen til en lokal foss for henne: Turen til «[...] fossen er ikke det same som før! Slik som når vi gikk på fossen før, hver dag og satt og dingla med beina på toppen.» Å dingle med beina er ikke lenger mulig fordi det er blitt bygd et utkikkspunkt og gjerder på toppen.

Flere av informantene trekker frem at tilrettelegging i form av klopper, trapper og merking gjør at turene blir mye finere, fordi «der det ikke blir lagt til rette, blir stiene gjerne ødelagt, og så ser det ut som en krøttersti oppover» (Rakel). De peker altså på at tilrettelegging av stier bidrar til at turen kan bli mer behagelig å gå fordi stien ikke blir like gjørmete å gå på eller virker skjemmende i landskapet. Astrid uttrykker en viss ambivalens: «Sånn estetisk er det finere med en naturlig sti enn en sti som er laget av tre. Men det er jo mye renere og finere å gå når det er slike treplattinger å gå på». Samtidig er det flere informanter som sier at de synes sherpatrapper er tyngre å gå i og gir dem mer vondt i knærne enn å gå på en sti. Astrid sier for eksempel at på «vanlige stier får en ikke de høye trinnene, det er de høye stegene som gir deg melkesyre i beina».

Tilrettelegging er også med på å endre turopplevelsen. Peder forteller at han og mange andre synes det var dumt å bygge trapper ved en lokal foss: «Kan ikke fossen få være i fred? Før var det jo sånn tauoppheng som ungene syntes var moro. Nå er det jo drittkjedelig å gå i trappene. Det er jo så monotont». Ut fra sitatet er vårt inntrykk at når taurekkverket som var der tidligere og som barna likte, ble tatt ned, ble opplevelsen av spenning, glede og variasjon erstattet av kjedsomhet og ensformighet.

Trapper er med på å gjøre turer som før ble opplevd som utsatte og krevende, mindre usikre, slik at flere tør å gå der. Rakel forteller om en tur på et høyt og bratt fjell hun har gått lenge: «Nå er det jo lagt til rette med trapper for å nå flere, for det var jo folk som gruet seg til å gå der med tau og slikt.» Flere av informantene peker også på at tilrettelegging gjør at de opplever trygghet, og hjelper dem med å finne frem uten hjelpemidler som kart, kompass og tau. Karen sier at hun blir «avhengig av merking» for å komme seg lett på tur.

¹ Med sherpatrapp mener vi en plassbygd trapp av stein. Det er ofte sherpaer fra Nepal som er innleid for å bygge trappene.

Enkelte velger bort turer med stier som er veldig tilrettelagte og med mange besøkende. For eksempel reflekterer Mona over andre steder enn hennes lokale: «Jeg gikk vel selv Besseggen når jeg var sånn 8–10 år, og da så vi mange spor i fjellet allerede. Men nå har jeg ikke lyst til å dra dit fordi at, ja, stien er som en autostrada, og da velger jeg å ikke dra til de stedene. Nei.»

Flere av informantene peker på at ulike stier bør tilrettelegges ulikt til forskjellige turgåeres behov og interesser. På den ene siden mener de at det er fint og viktig med tilrettelegging slik at flere kommer seg ut, men på den andre siden bør det også være «noe som er litt mer utfordrende uten at det skal være ... disse trappene» (Eva). Noen turer bør «få være slik som de er» (Ola) med lite tilrettelegging. Hilde sier: «Det handler også om at kroppen skal lære seg å justere seg og holde balansen. Det kan ikke bli slik at en ikke kan bli utfordret ved å gå i naturen».

Tilrettelegging bidrar til at flere går på tur

Samtalene med informantene viser at mange har forståelse for at tilrettelegging er viktig for å få flere til å gå på tur, slik at *de andre* kan komme i bedre form. Men som nevnt over er det også mange av informantene som selv ikke er så begeistret for å gå på tilrettelagte stier, for eksempel der det er lagt steintrapper. Frida liker ikke steintrapper, men sier likevel at «jeg tenker det er folkehelse i hver en tur». Nils sier: «Jeg tror [tilrettelegging] er viktig for folkehelsen». Rakel peker i stedet på at tilrettelegging er viktig for å bevare naturen: «Selv om det er store inngrep, så føler jeg òg at du vedlikeholder naturen rundt ved å legge til rette for folk ... og det syns jeg er positivt». Ida peker på at det mange steder, paradoksalt nok, er «[...] laget sti ved siden av, fordi folk ikke liker trappene.» Dette kan tyde på at tilretteleggingen ikke alltid fungerer etter hensikten. Det kan virke som om informantene mener det er viktig med tilrettelegging for at *andre enn dem selv* skal kunne gå på tur.

Tilrettelegging anses også som en måte å holde stiene åpne på. Siden informantene kommer fra mindre steder på Nord-Vestlandet, er det flere som mener at slitasje grunnet turgåere ikke er noe problem, tvert imot ser de på fraværet av turgåere som en årsak til at stier, og dermed turmuligheter, forsvinner. Jorunn sier: «[Jeg] er ikke bekymret for slitasje, men heller sofasliterne.» Steinar støtter poenget om at slitasje grunnet turgåere ikke utgjør noe stort problem. Han er oppgitt over at stiene forsvinner og gror igjen, og peker på at dyrene benytter nye skogsveier i stedet for stiene, og at det er mindre beitedyr i marka. Lokalt er det sjelden mange på tur, og Amalie mener at de ville dyrene er viktige for å holde stiene i hevd: «Her hos oss er det takket være hjorten at løypene er oppe og går.» Trude peker imidlertid på at «tilrettelegging er lurt der det går mye folk.» En tolkning er at tilrettelegging i form av merking og utbedring av stier hjelper turgåere med å finne veien på steder der stiene er utydelige. Det er altså en viss ambivalens mellom informantenes personlige, noe konservative syn på tilrettelegging og ideen de har om at det er viktig å tilrettelegge for å få andre til å gå mer på tur.

Diskusjon

I det følgende vil vi diskutere aktive turgåeres opplevelser av tilrettelagte stier. I spenningsfeltet mellom hva informantene synes er «for mye» og «for lite» tilrettelegging, vil vi drøfte 1) ulike opplevelser av tilrettelegging, 2) spenningsfeltet mellom «passe» og «for mye» tilrettelegging og 3) hvorvidt det er greit å tilrettelegge for andre.

Ulike opplevelser av tilrettelegging

Informantene i studien mener at tilrettelegging av stier har både positive og negative sider. Det positive handler om aktivitet for alle og delvis om ønsket om å ta vare på naturen. Det negative gjelder opplevelseskvaliteten, både den sanselige og den fysiske opplevelsen av turen, for eksempel det at noen synes det er monotont og tungt å gå i sherpatrapper.

Turgåeres opplevelse av landskapet vil endre seg ettersom landskapet forandrer seg. Ingold (2011) bruker en våt stein som eksempel. Når steinen tørker, går overflaten fra fuktig og blank til tørr og matt. På samme måte vil klopper og steintrapper over gjørmete partier ikke bare forandre overflaten på stien, men også turgåernes opplevelse. Flere turgåere fremhever at det er fint at den gjørmete stien har blitt til en tørr steintrapp, fordi de ikke blir våte og skitne. Samtidig peker de på at bevegelsene, som er et resultat av de menneskeskapte invitasjonene i trappa, til tider er monotone og ubehagelige. Paradoksalt nok vokser det frem nye stier rundt og mellom de tilrettelagte stiene.

«Snarveiene», som en informant kaller dem, er et uttrykk for at turgåere leser terrenget selv og bruker det på måter som passer dem. Det kan også være at andre mennesker gjør det nødvendig å ta en «snarvei» for å komme forbi. Om vi følger Gibson (2014), responderer turgåerne på landskapets invitasjoner ved å gå på måter som virker tiltrekkende for den enkelte, basert på tidligere erfaringer, ferdigheter, forståelser og interesser. Derfor går ikke alle i trappene eller alle utenfor, men finner *sin* vei. Det kan være flere grunner til det, for eksempel stor trafikk eller, som flere informanter peker på, at steintrappene er ubehagelige å gå i. Poenget er at det er utfordrende å tilrettelegge for at «alle» skal få meningsfulle turopplevelser, for turgåere er ulike personer med ulike interesser og ulike bakgrunn. I *Merkehåndboka* står det imidlertid tydelig at selv om alle skal ha mulighet til å drive friluftsliv, betyr ikke det at alle skal kunne ferdes alle steder (DNT et al., 2019). Tilretteleggingen må differensieres til ulike steder og ulike brukergrupper. Vår studie viser at ambisjonene om differensiert tilrettelegging ikke vil være så lett å gjennomføre i praksis, for de ulike brukerne av stien har ulike forutsetninger som grunnlag for turopplevelser. Selv om det står i *Merkehåndboka* at dersom det oppstår interessekonflikter, blant annet med andre brukere, skal man gjøre avbøtende tiltak eller la være å gjennomføre tiltaket, er ikke det nødvendigvis så enkelt (DNT et al., 2019). Ifølge Miljødirektoratets (2023) veileder *Friluftsliv i arealplanlegging* er det kommunene som har ansvar for å ta vare på og utvikle friluftslivsområder slik at befolkningen kan drive et variert og aktivt friluftsliv. Derfor er det sentralt at kommunen innhenter brukererfaringer fra ulike brukergrupper i forbindelse med planlegging av tilrettelegging i friluftsområder.

At tilrettelagte stier gir ulike assosiasjoner, støttes av Bischoff (2007, 2012, 2015). Hun bygger blant annet på Ingold (2011) og fremhever at utformingen av stien er viktig for hvordan den oppleves. Bischoff (2007, s. 151) sier at stien skaper forutsetningene for hvordan naturen og landskapet skal leses og forstås. Vi kan bruke Ingolds (2011) begrep og si at den konstruerte sherpatrappen er en linje som er et resultat av menneskers planlagte konstruksjon. Når turgåerne går i sherpatrappen, ser det ut til at opplevelsene rettes innover mot negative følelser som monoton gange og stølhet fremfor utover mot naturkvaliteter og sanseropplevelser. Informantene peker imidlertid på at når turlinjene føres utenom gjørmete og våte områder, blir turopplevelsen bedre fordi de ikke blir våte og skitne. Poenget er, i lys av Gibson (2014) og Ingold (2011), at hvor og hvordan stiene konstrueres, er viktig for hvordan turopplevelsen blir for den enkelte turgåer.

Spenningsfeltet mellom «passe» og «for mye» tilrettelegging

I lys av at turopplevelsen skapes i møte med turgåernes individuelle erfaringer, hensikten med turen og det aktuelle miljøet turen går i, kan vi spørre om det er mulig å tilrettelegge slik at det kan dekke ulike individuelle behov. Flere av informantene trekker frem at endringer på en sti i form av tilrettelegging som klopper over våte områder, kan gjøre det finere å gå samtidig som kloppene tar vare på naturen når det er mange som går der. Tilrettelegging i form av et taurekkverk kan imidlertid ta bort mye av spenningen og gleden ved å klatre oppover en bratt sti. Det er altså ikke så lett å si når det er «passe» tilrettelegging, siden informantene har ulike meninger om hva som er «for lite» og «for mye» tilrettelegging.

Noen mener at en naturlig smal sti, som er laget av menneskeføtter eller dyretråkk, er vakker (Ekelund, 2018; Bischoff, 2015). Men flere av informantene i denne studien synes at på steder der stier blir slitt og naturen blir ødelagt, trenger stien noe tilrettelegging – en slags restaurering av det opprinnelige og vakre. Samtidig er de opptatt av at tilretteleggingen ikke skal bli for omfattende. Noen informanter sier at det ikke er en menneskerett å komme seg frem overalt, at turen bør gi passelige utfordringer, og at man bør tåle å bli skitten på bena når man går på tur. Et viktig poeng er imidlertid at informantenes begrunnelse for å ønske begrenset tilrettelegging, ser ut til å være at de synes det er viktig med utfordringer og mestring både for seg selv og for andre. Inspirert av Gibson (2014) vil utfordringer og handlingsrom oppstå relasjonelt mellom turgåeren og omgivelsene, og det er derfor ikke lett å standardisere hva som er «passe» utfordrende, for utfordringene vil endre seg ettersom turgåernes erfaringer endrer seg. En årsak til at informantene opplever «for mye» tilrettelegging som begrensende, kan være at tilretteleggingen endrer «invitasjonene» eller handlingstilbudene som de ser. Det kan for eksempel påvirke informantenes muligheter til eller interesse for å gjøre større og mindre veivalg. Merking og skilting reduserer behovet for kart og kompass, og et tau kan tilby turgåerne spesielle grep og holdepunkter i bratte passasjer, slik at endringene stiller andre krav til å bruke egne erfaringer for å se hvordan de skal komme seg trygt frem.

Selv om sherpatrappene er veldig populære mange steder og besøkstallene på flere slike steder har økt (Viken et al., 2020), er det flere av informantene som ikke liker disse trappene. Mange mente at steintrappene er ubehagelige å gå i, og at det kan bli kjedelig og monotont, andre sa til og med at de hadde sluttet å gå en bestemt tur etter at deler av stien ble tilrettelagt med trapp. Steintrappene som er laget på mange turstier, er ofte ment å spare naturen for slitasje på grunn av stor menneskelig aktivitet. Vi kan likevel, både med hensyn til naturen og mennesket, hevde at det ikke alltid hadde vært nødvendig med trapper. Ut ifra et bærekraftperspektiv hevder Jørgensen (2022) at mange steintrapper er bygd ukritisk og uten godkjenning. *Merkehåndboka* poengterer at man bør undersøke om naturen vil tåle den økte aktiviteten som tiltaket sannsynligvis vil føre til, før man setter i gang med tilrettelegging (DNT et al., 2019, s.19). Videre peker stortingsmeldingen om friluftsliv på at tilrettelegging må ta hensyn til eventuelle konsekvenser: «For omfattende tilrettelegging kan redusere viktige opplevelsesverdier som oppdagerglede, opplevelsen av noe opprinnelig og ekte, samt mestingsfølelse» (Meld. St. 18, 2015-2016: 64). Kolderup (2019) uttaler at på et tidspunkt er det nok steintrapper i norske fjell. Han hevder at trappene ikke bare bygges for slitasjedemping og naturvern, men at de også blir bygd basert på en tro om at trappene er attraktive i seg selv. Ifølge våre aktive turgåere kan sherpatrappene og steinlegging være greit når det er ment å kanalisere turgåere for å begrense slitasje på naturen, og der det er vått og gjørmete for å unngå skitt og vann. De ser imidlertid ikke på trappene som en attraksjon i seg selv. I stedet rapporterer de at det å gå i lange trapper gir dem en dårlig opplevelse. Til tross for høye besøkstall i enkelte trapper (Viken et al., 2020), bidrar våre data til å nyansere bildet. Mens sherpatrappene er populære blant noen, er det andre som velger dem bort.

Vi kan også bruke Gibsons (2014) begrep *affordances* til å forklare hvorfor mange synes det er kroppslig ubehagelig å gå i lange steintrapper. En monoton gange, gjerne med opptrinn og innsteg som ikke passer menneskets anatomiske dimensjoner, og uvante muskulære forhold, oppleves som anstrengende eller ubehagelig (Fajen et al., 2008). Trinnene kan være litt for lange, eller avstanden mellom trinnene kan være for kort. Bischoff (2007) skriver at ved enkelte partier i en steintrapp stemmer ikke steget, og man kan føle seg bunden og ufri eller kjenne en mangel på flyt. Dette kjenner vi igjen blant informantene våre.

I en undersøkelse blant stibrukere i Osloområdet var mange lokale turgåere skeptiske til tilrettelegging med klopper og steintrapper, og de reagerte negativt på endringer som gav andre opplevelser og bevegelser (Anchin & Stensland, 2020). Dette samsvarer med våre funn, der mange aktive turgåere reagerer negativt på endringer på stien som gir nye opplevelser og bevegelser. Noen av informantene våre reflekterer over hvordan stien og naturen så ut før ulike elementer ble tilført og området ble tilrettelagt og justert for universell utforming, for eksempel ved «plutselige» og konkrete endringer som etablering av et utsiktspunkt ved en foss. Flere merket seg også «langsomme» endringer der stier gror igjen og forsvinner på grunn av mindre ferdsel, nye skogsveier og færre beitedyr i marka. En forklaring på at turgåerne er negative til endringer, kan være at de har vent seg til en verden fysisk, sosialt og kulturelt (Bischoff, 2007; Hoad, 2015). Slik sett vil endringer i omgivelsene kreve at turgåerne må tilpasse seg nye og kanskje uvante eller overraskende omgivelser og andre bevegelsesvanene sine. Woods og Davids (2021) gjør et poeng av at de som har sett og erfart et landskap over tid, har andre perspektiver og ser noe annet enn de som ikke har denne erfaringen. Fra nordamerikanske studier dokumenterer Gundersen et al. (2019) den sterke forbindelsen mellom individ og sted. Der det skjer endringer ved for eksempel tilretteleggingstiltak, kan mennesker med sterk tilknytning til stedet føle at personlige verdier blir truet. I denne studien vil det bety at der noen informanter savnet den lokale fossen slik den var før området ble tilrettelagt, vil ikke nye turgåere savne fossen på samme måte, fordi de aldri har opplevd hvordan området var før. Vetlesen (2015) sier at man ikke vil savne noe man ikke har opplevd. Det er altså en fare, som Vistad (2021) peker på, at vi med ambisjonene om å tilrettelegge for gode opplevelser risikerer å miste stiene som en gang var kjernen i de gode turene. At turgåere ikke lenger liker en bestemt tur etter at den er blitt tilrettelagt for friluftsliv, er et eksempel på at samfunnsmessige ambisjoner om å rekruttere til friluftsliv kan fortrenge de individuelle opplevelsene.

Det er greit å tilrettelegge «for andre»

Generelt virker det som om informantene mener at det er greit å tilrettelegge, for eksempel med trapper og skilt, slik at flere kan gå på tur. Flere av informantene gir imidlertid uttrykk for at trappene reduserer opplevelsesverdien av turer de tidligere har verdsatt. Informantene står i en spagat mellom hva de selv opplever som gode og utfordrende turopplevelser, og ønsket om å rekruttere flere til friluftsliv. Det at informantene bruker argumentet

«å få flere på tur» for å legitimere tilrettelegging, kan komme av flere ting. Å rekruttere til friluftsliv gjennom god tilrettelegging av områder og ferdselsårer er som sagt en politisk målsetting (Klima- og miljødepartementet, 2018; Meld. St. 18 (2015-2016)), og *Merkehåndboka* nevner det som et viktig premiss for å rekruttere til friluftsliv (DNT et al., 2019). Handlingsplan for friluftsliv (Klima- og miljødepartementet, 2018) uttrykker bekymring for at mange potensielle turgåere mangler ferdighetene og kunnskapen som er nødvendig for å ferdes på en ansvarlig og trygg måte i norsk natur. I handlingsplanen argumenterer regjeringen for at det er nødvendig med bedre informasjon, skilting, merking og opparbeiding av stiene. Informantene våre erkjenner at det kan være nødvendig å tilrettelegge for uerfarne turgåere, til tross for at de selv ikke ønsker tilrettelegging av sine lokale turer fordi tilretteleggingen forringer deres egne turopplevelser. Bischoff (2012) understreker at tilretteleggerne må gjøre avveining av hvilke opplevelser de ønsker å tilrettelegge for.

Når informantene mener at tilretteleggingen er viktig for andre enn dem, tolker vi det som et uttrykk for at de har tatt innover seg den politiske og samfunnsmessige forestillingen om at nybegynnere trenger fysisk tilrettelegging for å kunne delta i denne formen for friluftsliv, som blant annet er uttrykt i *Handlingsplan for friluftsliv* (Klima- og miljødepartementet, 2018). I tråd med nasjonale målsettinger mener informantene at skilt som viser vei, klopper som gjør at man ikke blir skitten, og steintrapper som ser fine ut, er nødvendige tiltak for at flere skal gå på tur. De vurderer imidlertid ikke tiltakene som nødvendige for at de selv skal gå på tur, snarere tvert imot.

Informantenes legitimering av tilrettelegging «for andre» og ønske om å få «de andre» med på tur kan forstås som en del av et kulturelt narrativ som tar utgangspunkt i ideer om at aktivitet i natur og friluftsliv er positivt og en viktig del av livet i Norge. For mange i Norge gir natur og friluftsliv positive konnotasjoner (Gurholt, 2014), og den sterke koblingen mellom natur og menneske kan spores tilbake til romantikken og nasjonsbyggingsprosjektet (Slagstad, 2018).

Avslutning

I denne artikkelen har vi undersøkt hvordan aktive turgåere opplever tilrettelegging av turstier i natur, og diskutert om stier bør tilrettelegges for å sikre gode turopplevelser. Fordi våre informanter har et flersidig forhold til tilrettelegging, som både noe positivt og negativt, er det vanskelig å sikre «gode» turopplevelser med tilretteleggingstiltak. Selv om noen former for fysisk tilrettelegging kan bidra til at flere går på tur, viser vår studie at det også kan redusere opplevelseskvaliteten til allerede aktive turgåere. Aktive, lokale turgåere som er godt kjent i nærmiljøet sitt, merker små og store fysiske endringer i og ved stien. Fysiske endringer som skilt eller trapper påvirker turgåernes opplevelser fordi turen blir noe annet enn det de har lagret i minnet og kroppen. Hva som oppfattes som god og dårlig tilrettelegging, er individuelt og situasjonelt.

Den kulturelle forståelsen av friluftsliv som noe positivt står sterk blant informantene. De fleste av dem aksepterer noe tilrettelegging fordi det kan bidra til at andre kommer seg på tur. Det ser imidlertid ut til at det informantene oppfatter som overdreven tilrettelegging reduserer kvaliteten på turopplevelsen deres, selv om tilretteleggingen kan være nyttig for å nå de politiske ambisjonene om å rekruttere flere til å drive friluftsliv.

Kulturelle, politiske og fysiske tiltak bidrar til å forme turopplevelsene i møte mellom omgivelsene og turgåernes forventninger og erfaringer. I dette komplekse og relasjonelle perspektivet kan ikke tilrettelegging forstås som et kontinuum fra lite til mye eller som målrettede tiltak mot enten den uerfarne eller erfarne turgåer. I stedet er personlige og situasjonelle dimensjoner viktigere for å forstå hva som bidrar til god tilrettelegging.

I et kulturelt klima der politikere og interesseorganisasjoner ønsker å tilrettelegge for å få flere til å drive med friluftsliv, bør de allerede aktive turgåerne få mulighet til å beholde turer som de opplever som meningsfulle og behagelige. Siden turopplevelser oppstår i møte mellom omgivelsene og turgåernes forventninger og erfaringer, er spørsmål for videre forskning hvorfor stier skal tilrettelegges, hvordan man skal tilrettelegge stier, og hvem tilrettelegging egner seg for.

Referanser

- Anchin, K. & Stensland, S. (2020). Dagens stibrukere er skeptiske til tilrettelegging for nasjonal turiststi—en studie fra Oslomarka. *Tidsskriftet Utmark*, (1), 1-22.
- Bischoff, A. (2007). Mellom meg og det andre finns det stier. I A. M. Sookermany & J. W. Eriksen (Red.), *Veglederen. Et festskrift til Nils Faarlund* (s. 150-160).
- Bischoff, A. (2012). *Mellom meg og det andre finds det stier. En avhandling om stier, mennesker og naturopplevelse* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet for miljø- og biovitenskap
- Bischoff, A. (2015). *Stier, mennesker og naturopplevelser*. Novus forlag.
- Braun, V., Clarke, V. & Weate, P. (2016). Using thematic analysis in sport and exercise research. I B. Smith & A. C. Sparkes (Red.), *Routledge handbook of qualitative research in sport and exercise* (s. 191-205).
- Broch, T. B. (2018). *Equilibrium Poems: An ethnographic study on how experiences in and with Norwegian friluftsliv challenge and nurture youths' emotion work in everyday life* [Doctoral thesis]. Norges Idrettshøgskole.
- Chaney, R. A. & Stones, E. J. (2019). Access to Soft-Surface, Green Exercise Trails in Mountainous, Urban Municipalities. *Environmental Health Insights*, 13, 1178630219836986.
- DNT (Den Norske Turistforening), Innovasjon Norge og Friluftsrådene Landsforbund. (2019). Merkehåndboka. Tilrettelegging og synliggjøring av turruter.
- Ekelund, T. L. (2018). *Stiens historie: en reise til fots*. Cappelen Damm.
- Fajen, B. R., Riley, M. A. & Turvey, M. T. (2008). Information, affordances, and the control of action in sport. *International Journal of Sport Psychology*, 40(1), 79-107.
- Gibson, J. J. (2014). *The ecological approach to visual perception: classic edition*. Psychology press (Opprinnelig utgitt i 1979).
- Gundersen, V., Barton, D. N. & Köhler, B. (2019). Opplevelser i relativt urørt natur med få andre folk. *Tidsskriftet Utmark*, 1, 104-124.
- Gundersen, V., Selvaag, S. K., Dokk, J. G., Wold, L. C., Romtveit, L., Rauset, G. R., van Moorter, B., Strand, O., Holter, T. & Singsaas, M. (2021). *Ferdse i Hardangervidda villreinområde. Antall brukere og fordeling på areal over tid*. (NINA Rapport 1909). Norsk institutt for naturforskning.
- Gurholt, K. P. (2010). Eventyrlig pedagogikk. Friluftsliv som dannelsesferd. I K. Steinsholt & K. P. Gurholt (Red.), *Aktive liv: idrettspedagogiske perspektiver på kropp, bevegelse og dannelse* (s. 175-203). Tapir akademisk.
- Gurholt, K. P. (2014). Joy of nature, friluftsliv education and self: Combining narrative and cultural—ecological approaches to environmental sustainability. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 14(3), 233-246. <https://doi.org/10.1080/14729679.2014.948802>
- Hoad, C. (2015). Affordances of an ocean walk. I M. Robertson, R. Lawrence & G. Heath (Red.), *Experiencing the Outdoors: Enhancing Strategies for Wellbeing* (1. utg., Bd. 2). Rotterdam: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-6209-944-9>
- Ingold, T. (2011). *Being alive: essays on movement, knowledge and description*. Routledge.
- Jørgensen, F. M. O. (2022). Bygging av sherpatrapp er en negativ trend. *iFinnmark*. <https://www.ifinnmark.no/bygging-av-sherpatrapp-er-en-negativ-trend/o/5-81-1620645>
- Klima- og miljødepartementet. (2018). *Handlingsplan for friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet* (t-1564). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/handlingsplan-for-friluftsliv/id2607767/>
- Kolderup, T. (2019). Vi trenger stibyggere. Leder. *Fjell og Vidde*, 5.
- Kultur- og kirkedepartementet. (2008). *Tilrettelegging av turveier, løyper og stier*. Veileder V-0939B.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2012). *Det kvalitative forskningsintervju* (T. M. Anderssen & J. Rygge, Overs.; 2. utg.). Gyldendal akademisk.
- Meld. St. 18 (2015-2016). *Friluftsliv - Natur som kilde til helse og livskvalitet*. Det kongelige klima- og miljødepartement. Miljødirektoratet. (2019). *Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv*. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1326/m1326.pdf>

-
- Miljødirektoratet. (2023). *Friluftsliv i arealplanlegging*. <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/overvaking-arealplanlegging/arealplanlegging/miljohensyn-i-arealplanlegging/friluftsliv/friluftsliv-i-arealplanlegging/>
- Mytting, I. (2021). *Skogens "blå bånd": Fremveksten av Oslomarka som friluftsområde* [Doktorgradsavhandling]. Norges Idrettshøgskole.
- Ólafsdóttir, R., Sæþórsdóttir, A. D., Noordhuizen, J. & Nijkraake, W. (2018). Sustainable Leisure Landscapes in Icelandic Rural Communities: A Multidisciplinary Approach. *Journal of management and sustainability*, 8(4), 54. <https://doi.org/10.5539/jms.v8n4p54>
- Selvaag, S. K., Wold, L. C., Gundersen, V., Keller, R. & Vistad, O. I. (2021). Norgesferie i krisetider–Hvordan så sommeren 2020 ut i fjellet? *Tidsskriftet Utmark*.
- Slagstad, R. (2018). *Da fjellet ble dannet*. Dreyer.
- SSB. (2021, 8. desember). *Idrett og friluftsliv, levekårsundersøkelsen*. <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/idrett-og-friluftsliv/statistikk/idrett-og-friluftsliv-levekarsundersokelsen>
- Vetlesen, A. J. (2015). *The denial of nature: environmental philosophy in the era of global capitalism*. Routledge.
- Viken, A., Benonissen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrilige friluftslivet? I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser* (s. 269-302). Orkana Akademisk.
- Vikene, O. L., Fretland, R. N., Hole, S. & Løvoll, H. S. (2023). Ut på tur med app: Teknologi i hverdagens bevegelseskultur. *Scandinavian sport studies forum*, 14, 205-223.
- Vistad, O. I. (2021). Stien i endring? Om det godes paradoks. I F. Flemsæter & B. E. Flø (Red.), *Utmark i endring* (s. 239-264). Cappelen Damm Akademisk.
- Vistad, O. I., Gundersen, V., Wold, L. C., Skår, M., Rybråten, S. & Dokk, J. G. (2018). *Effekter av å skilte og merke en eksisterende turrute. En undersøkelse av Turskilt-prosjekter i Vestby og i Brumunddal* (NINA Rapport 1440). Norsk institutt for naturforskning.
- Woods, C. T. & Davids, K. (2021). "You look at an ocean; I see the rips, hear the waves, and feel the currents": dwelling and the growth of enskiled inhabitant knowledge. *Ecological psychology*, 33(3-4), 279-296.